

HERMAN GORTER EN HET SOCIALISME

Er is sinds zijn sterven op 15 september 1927 en sinds de destijds gepubliceerde, vaak hemeltergende beschouwingen over zijn socialistische poëzie, veel veranderd in de waardering van Herman Gorters werk na *Mei* en *De School der Poëzie*. Ik ben, dat dient vooraf gezegd te worden, geen letterkundige en evenmin een literair criticus en matig mij dan ook op dit gebied geen „vakkundig” oordeel aan. Maar als ik goed begrepen heb, wat er zoal in de laatste jaren over de Tachtigers is betoogd, dan krijg ik de indruk, dat men Gorter, ook in zijn *socialistische* poëzie als een van de weinige — wellicht zelfs de enige — waarlijk groten van die tijd is gaan beschouwen.

Hoe anders was dat in 1927! Ik herinner mij, destijds gelezen te hebben, hoe een „erkend” criticus zijn spijt er over uitdrukte, dat Gorter niet — zoals Jacques Perk — jong gestorven is, aangezien „ons” dan dat socialistische „gerijmel” bespaard ware gebleven.

Nu is sindsdien óók het besef doorgedrongen, dat men de dichter niet los van de marxistische theoreticus en politicus kan beoordelen, zomin als het omgekeerde mogelijk is. Een stelling, die op 25 september 1927 reeds nadrukkelijk door zijn jongere vriend *A. Korper* in een herdenkingsbijeenkomst in het oude Concordia aan het Weesperplein werd verkondigd. (Verslag „Cetem”, naar ik meen van Mr. Wiessing.) Hoewel men de vraag zou kunnen stellen of dit laatste, het begrip voor de betekenis van de marxistische theoreticus en politicus dus in samenhang met zijn dichterschap, wel zo sterk is doorgedrongen als voor het begrijpen van *de dichter* noodzakelijk is. Zoals men eveneens de vraag zou kunnen stellen, of men hier te lande wel voldoende weet heeft van zijn betekenis als theoreticus van het marxisme. Er is aanleiding, daaraan te twifelen, ondanks het opmerkelijke feit dat de denkbeelden, waarvoor hij in de laatste tien jaren van zijn leven zo nadrukkelijk is opgetreden — de op de arbeidersraden gebaseerde socialistische democratie — sinds de opstand van 17 juni 1953 in Oost-Duitsland en de experimenten in Joegoslavië hun grote renaissance beleven.

25 jaren na Gorters dood maakte *Anton Pannekoek* tegenover ons de opmerking, dat hij niet kon inzien, waarom nu juist om der wille van het „ronde” getal Gorter

herdacht zou moeten worden. Hij gaf de voorkeur aan een aanleiding in de actualiteit. Het wil mij voorkomen dat, nu in Joegoslavië ernstige pogingen worden ondernomen, arbeidersraden tot grondslag van de maatschappelijke opbouw te maken; nu op 17 juni 1953 de Oostduitse arbeiders zodanig optraden, dat gezegd kon worden: „Überall wo der spontane Ausbruch aufgefangen, wo die Arbeiter in stoss- und schlagkräftigen Formationen gesammelt und einer Leitung unterstellt werden sollten, suchten die Aufständischen mit erstaunlicher Sicherheit die Lösung der Organisationsfrage in einem Räte-system das wohl den einzig gangbaren Weg anzeigte, ohne Zeitverlust eine demokratische, handlungsfähige Autorität zu schaffen” (Stefan Brant, *Der Aufstand*); nu in Polen ernstige pogingen ondernomen worden, de overgang van de genationaliseerde naar de gesocialiseerde economie op de arbeidersraden te baseren; nu de Hongaarse arbeiders in hun opstand met dezelfde „verbazingwekkende zekerheid” de arbeidersraden tot hun wapen kozen, — het wil mij voorkomen dat deze actualiteit er is.

Moge het vorenstaande voldoende verantwoording zijn voor het belichten van enige aspecten van deze reus onder de socialisten, waar het om een interpretatie van zijn persoonlijkheid gaat zijn enige restricties met betrekking daartoe, noodzakelijk. Het is, gebrekkig als onze psychologische apparatuur nog altijd is, een hachelijke onderneming, van het optreden van enig mens, van zijn motieven, gedachten, gevoelens te zeggen: zo was het, zo moet het verklaard worden. De deskundigen mogen gezegd en geschreven hebben wat zij willen, het lijkt mij vermetel, een *stellige* interpretatie te geven. Eenvoudig, omdat niemand ooit over voldoende gegevens omtrent enig mensenleven beschikt, waarmee men in staat is dat leven feilloos te kunnen reconstrueren. Sterker, omdat juist over die perioden, die naar het inzicht van de psychologen het belangrijkste zijn voor de vorming van de persoonlijkheid — de kinder- en jeugd jaren — de gegevens schaars en onbetrouwbaar zijn. Ook dan, als ze ons door tijdgenoten, familieleden en vrienden worden verstrekt. Het is immers zo, dat van geen enkel mens een toekomstige grootheid al in de kinderjaren bekend is, zodat men voor de kennis daarvan over niets anders beschikt dan de herinnering van anderen. En afgezien er van, dat dit herinneringsvermogen ons nooit *objektief* kan inlichten, het is een open vraag of die herin-

Nieuw Vlaams
Tijdschrift (2^e ree)
14 (1965), 460-471

nering ons juist dat materiaal verschaft of verschaffen kan, dat voor het vormen van een betrouwbaar beeld noodzakelijk is. Want ook de herinnering is beïnvloed door *latere* indrukken, door publikaties, door invloeden van derden en — *de eigen* ontwikkeling van de getuige. Wie weet, hoe onbetrouwbaar verklaringen omtrent feitelijke gebeurtenissen — een verkeersongeval bijvoorbeeld — kunnen zijn, zal zich beperkingen opleggen als het om de beoordeling van mensen en hun handelingen gaat. Vooral dan als aangenomen mag worden, dat het getuigenis mede beïnvloed kan zijn door de bewuste of onderbewuste behoefte, eigen gedrag te rechtvaardigen.

Nooit zal men verder kunnen en mogen gaan — en dan vooral aan de hand van documenten — dan de uitspraak: zo is het naar alle waarschijnlijkheid geweest. Vooral ook, omdat de beschouwer zelf vaak onbewust de neiging zal hebben, meer zichzelf dan de door hem beschouwde figuur te beschrijven. Aan het navolgende ligt dus niet de pretentie ten grondslag van een absoluut geldig oordeel. Wél een bestudering van zijn geschriften, van getuigenverklaringen, van brieven en gesprekken met Gorter zelf.

Sam de Wolff heeft ergens opgemerkt, dat Gorter in het socialisme in diepste wezen naar de bevrediging van zijn schoonheidsverlangen heeft gezocht. Afgaande op hetgeen hij daaromtrent zelf geschreven heeft, zal men niet kunnen ontkennen, dat daarin een element van juistheid aanwezig is. Niettemin lijkt ons dit oordeel te beperkt. Reeds in zijn „Kritiek op de literaire beweging van Tachtig” (De Nieuwe Tijd, 1897-1900), maar meer nog in zijn onvoltooide studie „De grote dichters” is „de neiging, meer zichzelf dan de door hem beschouwde figuren te beschrijven” evident; is er meer een plaats- en waardebeplanning *van zichzelf* dan van anderen. Als hij namelijk — in het laatstgenoemde werk — bij de beschouwing van Vondel en Goethe (Goethe vooral) het dichterschap-in-aanleg plaatst tegenover de mogelijkheid het te realiseren, dan stelt hij daarvoor en voor de bepaling van de rangorde van grootheid *de aanleg* (hoe zou het ook anders kunnen!) wel als *een* eis, maar dan toch als een eis *naast* andere. Andere, voortvloeiende uit maatschappij en „tijd”. Pas als de aanleg *samenvalt* met een reeks factoren in maatschappij en tijd kan de in aanleg grote dichter ook werkelijk een groot dichter worden. Zo stelt hij.

Stelt hij dit evenwel voor anderen, dan geldt het onverminderd voor hemzelf. Aanvaardt men daarom zijn stelling, dan *moet* de dichter Herman Gorter zijn geboorte in Nederland, in de Nederlandse verhoudingen van de tweede helft van de 19de eeuw en in het *Nederlandse taalgebied*, als een *vloek* gevoeld hebben. Dan moet hij het gevoel gehad hebben, *als dichter* gekluisterd te zijn, in gevangenschap te leven. Zodat wij de strofe uit „Mei”: „Mijn stem brandt in mij als de gele vlam van gas in glazen kooi” in variaties terugvinden in „De School der Poëzie” *naast* uitingen van *wanhoop* over de „wrede” en „diepe” duisternis, die hem in haar klemmende greep houdt. En waarvoor zeker — voor deze wrede en diepe duisternis — zijn ervaringen met zijn „experimentele” poëzie onvoldoende verklaring leveren.

Er bestaat trouwens een duidelijke aanwijzing, dat dit besef reeds vroeg, reeds vóór zijn marxistische, vóór zijn spinozistische en zelfs vóór zijn „experimentele” periode is ontstaan. In het voorjaar van 1885 („Mei” is gedateerd 1886-1889!) als 22-jarig student zegt hij in een oratie over Horatius:

„O, zeg niet, dat de omstandigheden den werkelijken dichter niet schaden of bevoordelen, dat hij staat boven zijn tijd, dat hij niet leeft in een eeuw of een land, maar onsterfelijk is en mens. *Dit is nooit en nergens waar...*”

Zo verrijzen er dan dichters en kunstenaars wel in dagen van woeling en strijd, maar alleen dan, *als die strijd gestreden wordt door ééne tesamenwerkende en gevoelende menigte en voor de verbeelding van een nieuw en krachtig levensbeginsel en wereldidee...*

Het Greift nur hinein ins menschliche Leben is werkelijk het enige voorschrift voor de dichter; *maar wat moet hij doen als daar een grote gedachte ontbreekt, als daar eerzucht en eigenbelang alleen aan het woord zijn. Kunnen er dan liederen van geestdrift en bezieling gezongen worden? Immers neen.* De dichter keert zich dan af tot de dagen van voorheen, zoals Virgilius en Ovidius gedaan hebben en zoekt daar wat hij in 't heden niet vond of, en dit deed Horatius, hij vergenoegt zich met wat zich vertoont om hem heen en zo hij het schone niet vindt in de mens, hij zoekt het in de natuur. Dat is het waarom ook ten onzent, *nu er gebrek is aan een nieuw beginsel, waarvoor een grote menigte strijden kan, nu er loomheid is in staat*

en kerk, zoveel schrijvers opstaan van sonetten en dergelijke, zoveel kunstenaars met het woord..." (curs. F.K.).

Terecht heeft Jenne Clinge Doorenbos in een kanteekening opgemerkt, dat hier eigenlijk al de kern aanwezig is van hetgeen hij in „De grote dichters” betogen zal. Dit was zijn inzicht vóór hij „Mei” schreef, het grote *natuurgedicht*. Hoe moest deze grote dichter-in-aanleg, die zulk een oordeel kon uitspreken over land en tijd waarin hij leefde, juist omdat hij toch eigenlijk — de term „vergenoegt” zegt het — bij Horatius een *tekort* constateerde, zich geremd, zich gekerkerd voelen. Men zal dan ook, zo wil het mij voorkomen, De Wolffs stelling anders en beter moeten formuleren: Gorter zocht — en vond — in het socialisme vooral zijn bevrijding *als dichter*. Het socialisme moest hem de ruimte verschaffen die hij voor zijn volledige ontplooiing behoefde. En dat leidde — uiteraard — naar de bevrediging van zijn schoonheidsverlangen. Niet *in*, maar *door* het socialisme verwierf hij de bevrediging van zijn schoonheidsverlangen.

Uit dezelfde oratie blijkt bovendien dat hij wel naar de tijd, maar niet naar de opvattingen bij de Tachtigers behoorde. Niet het „l'art pour l'art”, niet de woordkunst, de beelden en symbolen, hoe onmisbaar zij ook mogen zijn, op zichzelf, maar „de verbeelding van een nieuw en krachtig levensbeginsel en wereldidee” is het wezen van het dichterschap, waarvan hij in „De grote dichters” zal zeggen dat het 't hoogste kunstenaarschap is. Het socialisme werd door hem dan ook als dit nieuwe en krachtige levensbeginsel en deze wereldidee herkend. En voor ons, in 1960, kan de vraag opkomen of we wellicht *hier* het antwoord kunnen vinden op de actuele twist rondom de zogenaamde „abstracte kunst”...

Anders dan de meeste andere intellectuelen van een halve eeuw en meer geleden en evenals zijn jongere vriend Anton Pannekoek, is hij niet op zeer jeugdige leeftijd tot het socialisme gekomen. Henriette Roland Holst heeft daarvoor blijkbaar een verklaring willen geven, toen zij in „De Gids” van november 1932 betoogde: „Liefde voor de mens en de mensheid, Gorter bezat ze niet van nature, het socialisme schonk ze hem”. Het lijkt mij uitgesloten, dat dit juist kan zijn. Als hij in de boven geciteerde oratie Goethes „Greift nur hinein ins volle Menschenleben” als „enig

voorschrift voor de dichter” aanwijst; als hij eerzucht en eigenbelang hekelt, wat kan dit anders uitdrukken dan liefde tot de mens en de mensheid? Gezien in samenhang met het eerder gevoerde pleidooi voor het nieuwe en krachtige levensbeginsel?

Bovendien. De stelling kan verdedigd worden dat de mens, op de drempel van de ouderdom gekomen, blijk geeft, zij het gerijpt en geschraagd door een uit ervaring gegroeide levenswijsheid, naar de werkelijke idealen van zijn jeugd terug te grijpen. Zodat hetgeen hij dan zegt of schrijft uitsluitel vermag te geven over juist die periode van zijn leven, die ogenschijnlijk zo moeilijk toegankelijk is. Daarom, als hij in de laatste jaren van zijn leven zijn wereldbeschouwing, zijn marxisme, aan een kritisch onderzoek onderwerpt, schrijft hij:

*„Hij (Marx) denkt aan de materiële oorzaken
van 't socialisme en het communisme,
maar er is óók een ideële, van het hart.
Dat is de liefde, de alomvattende liefde.*

*De oorzaak dat alle dingen veranderen
in de maatschappij der mensen,
is niet alleen de oorzaak van buiten,
het is de liefde, de alomvattende liefde”.*

Wie deze „alomvattende liefde” kent, kent óók het erbarmen en de solidariteit met de „verworpenen der aarde”. Maar daarover aanstonds.

Uit de levensherinneringen van de meeste intellectuelen die tot het socialisme kwamen, blijkt — met een bijna aan wetmatigheid grenzende regelmaat — het vóórkomen van een ernstig conflict met de vader en een breuk met het ouderlijk milieu. Zo — in een willekeurige greep — bij Troelstra, De Wolff, Alexander Cohen. Bij Gorter is dit heel anders. Natuurlijk, het conflict met de vader kon niet vóórkomen, aangezien *Simon* Gorter stierf toen Herman nog geen zeven jaar oud was. Dat evenwel is als verklaring onvoldoende. Hermans *jeugd* was anders. Daarom kan men slechts verbaasd zijn als Dr. J.C. Brandt Corstius in zijn boek „Herman Gorter, de mens en dichter” tot de verbluffende uitspraak komt: „Onbelangrijk zijn de kinderjaren van een kunstenaar voor wie zijn leven bestudeert”. De „kunstenaar” kan immers niet van de „overige” mens gescheiden worden. Ervaringen en indrukken uit de

kinderjaren zijn — zo zegt de moderne psychologie — van voorname, misschien zelfs van beslissende betekenis voor de vorming van de persoonlijkheid. En al weten we, dat Brandt Corstius zelf zijn „Schnitzer” sinds lang even verbazingwekkend vindt als wij, de uitspraak is belangwekkend. Ze is namelijk typerend voor de destijds geldende aanpak, waarbij de dichter, de theoreticus en de politicus, als ik het zo eens zeggen mag, chirurgisch van elkander gescheiden werden. Alsof het om een soort Siamese drieling ging. In plaats van het conflict mét, was er de verering vóór de vader. In oktober 1950 heeft Garnt Stuiveling in „Het boek van nu” een opmerkelijke *autobiografie* van de bijna 19-jarige student Herman gepubliceerd, opgesteld bij diens intrede in het Amsterdamse studentencorps. Terecht wijst Stuiveling daarbij op de verering van de zoon voor de „begaafde, maar vroeg gestorven vader”, zonder daaraan evenwel de m.i. noodzakelijke gevolgtrekking te verbinden: juist het daaruit blijkende verschil met de anderen. Want uit dezelfde autobiografie blijkt tevens een warm gevoel voor de grootouders, bij wie Herman als kind vaak verbleef. Als Stuiveling — opnieuw terecht — opmerkt, dat men in dit verslag al een prachtige beschrijving van Balk aantreft, waarin men onmiddellijk „het oude stadje aan de watergracht” uit „Mei” herkent, dan mag men daar toch wel enige conclusies aan verbinden. Deze enige keren bij de jonge Gorter terugkerende neiging, Balk uitbundig te beschrijven, wijst op een met dat stadje verbonden geluksgevoel, met aangename herinneringen. Herinneringen evenwel, waarvan men mag aannemen, dat ze niet alléén betrekking hebben op het stadje als zodanig, maar óók op de mensen en dan vooral — de grootouders. Ik meen dat het geoorloofd is, zowel in de uitbeelding van de fluitende jongen als van de luisteraar(s) verbeeldingen te zien van de jonge Herman en zijn grootouders. „Een hand die 't venster sloot, talmde een pooze wijl de jongen float” — het is, in samenhang met hetgeen aan deze passus voorafgaat, wel nauwelijks iets anders dan het waarnemen van uitingen van een vader of een grootvader tegenover zoon of kleinzoon.

Dit is, dunkt mij, daarom van belang, omdat het op een tweede fundamenteel verschil met de anderen duidt. Er was geen conflict met het milieu waaruit hij voortkwam.

Simon Gorter, de vader, was doopsgezind predikant en, al heb ik de afstamming niet gecontroleerd, een tweetal ter

zake deskundigen — ds. Frits Kuiper en Henri A. Ett — bevestigden mij, dat de Gorters tot de oudste doopsgezinde geslachten hier te lande behoren. (Een aantal van Hermans neven en achterneven is nog steeds predikant.)

Er is wellicht geen ander kerkelijk milieu waarin de tolerantie en de *ondogmatische* benadering van problemen zo vanzelfsprekend is als in het mennonietische. In de 18de eeuw waren zij republikeins, behoorden zij — zo ze zich al uitten — tot de „patriotten”. Na de wilde jaren van hun anabaptistische revolutionaire en oer-communistische voorlopers hadden zij — evenals de Quakers — een sterk ontwikkeld gevoel voor recht en sociale gerechtigheid. Reeds vóór de grote Franse Revolutie waren haar leidende denkbeelden een levend bestanddeel van het doopsgezinde denken. Het predikersambt was geen beroep maar een roeping, te vervullen *naast* een taak in het gewone maatschappelijke leven. — Hermans vader was o.a. hoofdredacteur van „Het Nieuws van de Dag”. — Zij waren wel niet *onmaatschappelijk*, maar zij voelden zich noch verbonden met, noch verantwoordelijk voor de bestaande orde. Zij wezen het aanvaarden van staatsambten en het dragen van wapens af. Maar vooral — men vergelijkte op *dit* punt eens De Wolffs memoires! — zij lieten de beslissing in geloofszaken en in de beroepskeuze over aan het individu zelf, in een tijd, waarin met redelijkheid mocht worden aangenomen, dat het besef had van de keuze die het deed.

Hermans moeder, aanvankelijk een diep religieus voelende vrouw, had graag gezien dat ook haar zoon Herman de roeping van zijn vader zou volgen en predikant zou worden. Zijn weigering theologie te gaan studeren en zijn keuze voor de literatuurstudie was dan ook een grote teleurstelling. Maar hoe groot deze dan ook geweest moge zijn, ze was geen aanleiding hem werkelijk ernstige moeilijkheden in de weg te leggen. Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat ze er niet van liet blijken en poogde hem te overreden, maar het kwam niet tot het onaangename en tot verbittering leidende conflict zoals we het bij anderen ontmoeten.

Overziet men het geheel, dan was het milieu waaruit Herman Gorter voortkwam er zeker niet een, dat voor een tegen het maffe en duffe Nederland van omstreeks 1880 in opstand komende jongeman aanleiding bood voor *rebellie naar binnen*, dus tegen de kring waaruit hij af-

stamde. Maar dat wél de critiek op *de maatschappij* mobiliseert, waartegenover het milieu zelf immers eveneens kritisch staat. Zodat men er nauwelijks aan behoefte te twijfelen dat het scherpe inzicht in de maatschappelijke bepaaldheid van het dichterschap, zoals het uit de boven aangehaalde oratie blijkt, geïnspireerd is door hetgeen hij van het doopsgezinde thuis meegekregen had.

Als het geoorloofd is, het socialisme als het ten einde gedachte liberalisme te beschouwen, dus als de getrokken consequenties van gedachten waarin het liberalisme voorvinging maar, gebonden als het is aan het burgerlijke bezitsinstinct, niet verder kon of durfde gaan, dan lijkt het mij eveneens geoorloofd, met betrekking tot Herman Gorters keuze voor het socialisme een parallel daarmee te trekken. Zijn socialisme was het ten einde denken van opvattingen, die hij in het doopsgezinde milieu verworven had. Dat Karl Marx voor hem de grote wegwijzer werd behoeft vooral diegene niet te verwonderen, die weet hoe deze afstamming van een rabbijnenfamilie in het ouderlijk huis met de verworvenheden van het liberalisme en de „verlichting”, voorzover deze invloed heeft gehad op het protestantisme van het begin van de 19de eeuw, in aanraking kwam. Men proeve hetgeen Franz Mehring daarover geschreven heeft: „Aber wie der Mensch niemals die letzten Folgen seines Tuns zu überblicken vermag, so hat Heinrich Marx nicht daran gedacht und nicht daran denken können, wie er durch das reiche Mass bürgerlicher Bildung, das er dem Sohne als kostbarste Mitgift fürs Leben gab, doch nur den gefürchteten „Dämon“ entbinden half, von dem er zweifelte, ob er „himmlischer“ oder „faustischer“ Natur sei”. (Karl Marx, Geschichte seines Lebens).

In tal van beschouwingen en gedurende vele jaren heeft men Gorter zowel „intellectualisme” als „individualisme” en ook wel een zekere koelheid verweten. Als men daarmee bedoelt zijn opvatting, dat het dichterschap — of het kunstenaarschap in het algemeen — in dienst van een grote gedachte dient te staan, dan heeft men gelijk. Meent men evenwel daarmee te zeggen, dat hij de redenatie boven de inspiratie stelde, dan is dit een miskenning. Maar dat valt buiten het bestek van hetgeen hier gezien wordt.

Bedoelt men bovendien daarmee zijn aard, zijn karakter, zijn „psyche” weer te geven, dan is dit wel een gebrekkige

en op een dwaalspoor leidende omschrijving van zijn uitgesproken en nadrukkelijke *mannelijkheid*. Of anders gezegd, van het ontbreken van een vrouwelijke *weekheid*, hetgeen iets anders is dan *zachtheid*. Een mannelijkheid, die zich door *strijdbaarheid* en *standvastigheid* kenmerkt. Een bundel als Henriette Roland Holsts „De vrouw in het woud” is voor Gorter ondenkbaar.

Inderdaad, bij hem geen vrouwelijke weekheid, geen zichzelf verwennen, geen behoefte, zich op een ongezonde manier te laten „bemoederen” of vertroetelen. Zo typisch mannelijk als zijn bewondering en verering is voor de vroeg gestorven vader, zo typisch mannelijk is de verhouding tot zijn moeder. Zijn invloed op haar is sterker dan die van haar op hem. De religieus bewogen vrouw volgt de ontwikkeling van haar zoon. Zij volgt hem in zijn pantheïstisch spinozisme, zij volgt hem in zijn marxisme, in zijn afkeer van mysticisme en irrationalisme. Zij volgt hem — tot op hoge leeftijd (hij heeft haar niet lang overleefd) — in zijn partijkeuze. Onder de geweldige overtuigingskracht van haar zoon ontwikkelt zij zich tot vurig socialiste — zoals hij H.R.H. voortdreef. Samen met zijn broer zorgt hij voor zijn moeder en omgeeft hij *haar* met een tedere bescherming.

Zijn verhouding tot de seksen is eveneens typisch mannelijk. Met mannen kent hij echte en trouwe vriendschap, maar hij verfoeit de „edele knapenliefde” en de troebele „Männerfreundschaft”. In de relatie met de andere sekse toont hij alle kenmerken van de mannelijke man, zoals de „he-man” in hem vrouwen aantrekt.

Ronduit gezegd, ik sta in het algemeen met een groot wantrouwen tegenover de door leken en dilettanten bedreven „onderzoekingsstochten naar de diepten der ziel” in biografieën en biografische beschouwingen. Tegenover de „verklaring” van de daden, handelingen, gedragingen van grote figuren uit allerhande „complexen”, „afwijkingen” of „overgecompenseerde tekorten”. Dus, tegenover het in psychologische kledij vermomde filisterdom. Tegenover de methode, die zo'n 25 à 30 jaar geleden in zwang raakte en vele beunhazen tot op deze dag „freudiaans” doet doorslaan. Maar ook tegenover geborneerde „verklaringen”, zoals ik ze in een „polemie” in De Nieuwe Tijd aantrof en waarin het revolutionairisme uitgelegd wordt als een uiting van geëxalteerdheid — zoals ze bij dichters voorkomt. Tegen-

over de meesterlijke „psychologie” ook van de soort: Rosa Luxemburg had een heupgebrek en daaruit is haar revolutionaire gezindheid af te leiden.

Ik sta daar wantrouwend tegenover, omdat de „nuchtheid” van dezulken in het algemeen niet meer is dan een pose, waar men zo gemakkelijk doorheen leert kijken als men de orakeltaal omtrent de „religieuze beleving” bij het zingen van de „Internationale” vergelijkt met het brok, dat dezulken in de keel krijgen bij het aanhoren van het „Wilhelmus” en het zien van de Gouden Koets.

Als hier dan ook met zoveel nadruk op het typisch mannelijke in Gorter gewezen wordt, dan is het niet, om ons aan datzelfde psychologisme te bezondigen maar, omdat deze trek zo evident, zo zichtbaar en zo bepalend is, dat men er niet aan voorbij kan gaan.

Terwijl men de verwijfde Kloos in de kroeg vindt rondhangen, zich bedrinkend, ruziënd, intrigerend, naijverig, zichzelf verwennend als een bedorven kind, snakkend naar bewieroking en „God” willende zijn, niet alleen „in 't diepst van zijn gedachten” maar ook — en vooral — in zijn omgeving, treft men Gorter in alle fasen van zijn leven op het sportveld aan. Als beoefenaar — niet als passief toeschouwer. (Zijn plaats in het eerste Nederlandse cricketelftal dat interland-wedstrijden speelde, is van meer dan anekdotische betekenis.) Strijd, in groepsverband of individueel, sportiviteit, fairness, moed — ziedaar wat zijn gehele optreden tot aan zijn dood kenmerken zal. Valsheid is hem vreemd. Hij haat ze. In de discussie gaat het hem om de zaak, niet om de man. Debatfoefjes zijn hem een gruwel en nimmer heeft hij enige waardering kunnen opbrengen voor lieden, die de op het voetbalveld verboden regel „eerst de man en dan de bal” in praktijk brengen of die een zaak trachten te winnen door een tegenstander in zijn menselijke waardigheid en zijn integriteit neer te halen.

Wat hij aanpakt wil hij ook afmaken. Als hij een werk niet ten einde brengt — zoals „De grote dichters” — dan is het door de voortdurende zelfkritiek, de ontevredenheid met eigen werk. — Nooit heb ik „Pan” zó als „burgerlijk-individualistisch” horen afkraken dan door hem, toen ik hem enkele maanden voor zijn dood in gezelschap van A. Korper in Bergen, op de „Verbrande pan” bezocht. Onrechtvaardig tegen zichzelf, moet ik zeggen. —

In het napluizen van problemen was hij van een bijna

„Duitse” Gründlichkeit. Zoals hij een „Grübler” was. Maar met een opmerkelijke afkeer, om niet te zeggen weerzin tegen ieder mysticisme, ieder irrationalisme. En met een even opmerkelijke neiging tot het heldere, het klare, het doorzichtige, het zuivere, het edele. Ook, het logische, mathematische, wetmatige — niet het mechanische en schematische trok hem aan. Steeds zoekt en ziet hij de grote lijn. De zelfbewieroking is hem vreemd — hoe overschat hij Kloos en Verwey en stelt ze, ten onrechte, naar wij weten, bóven zichzelf. Evenwel, een hechte vriendschap door de jaren heen zal hem niet met hén verbinden, maar met de „rigoureuze mathematicus” Anton Pannekoek. Spinoza's „Ethica” boeit hem niet alleen om de inhoud, maar ook om de koele, mathematische formulering. In het historisch materialisme vindt hij de wetmatigheid en niet — als Kautsky — het dorre schema.

Als hij, reeds lang een van de groten onder de marxisten, kennis neemt van de opvattingen van Freud en — door Pannekoek — van die van Albert Einstein, kiest hij voor de laatste en vervalt hij niet in de opkomende ziekte van het psychologisme.

Men heeft wel getracht zijn afkeer juist van Freud uit zijn sensualiteit te verklaren. Uit een soort schuwheid voor diens interpretaties. Dat lijkt mij zoal niet belachelijk dan toch gezocht. De *ervaring* heeft immers al lang geleerd dat het omgekeerde waar is, namelijk, dat Freud de messias geworden is van de door hun seksualiteit beheersten. Gorters voorkeur voor Einstein — hij heeft zich in de laatste jaren van zijn leven zeer intensief met diens opvattingen beziggehouden — is zeker uitvloeisel van zijn neiging tot het heldere, het doorzichtige en — het universele. Als de Duitse kernfysicus Werner Heisenberg (overigens één van de „18 van Göttingen”!) op 25 februari 1958 mededeelt, dat hij en zijn medewerkers menen, er in geslaagd te zijn Einsteins verenigde-veldtheorie te vervolmaken en daarbij opmerkt: De filosoof Leibniz heeft indertijd gezegd dat 'deze wereld de beste is van alle mogelijke werelden'. Mij komt het nu zeker voor, dat we mogen zeggen, dat deze wereld de eenvoudigste is van alle mogelijke werelden; en als wij nu zéker te maken zullen krijgen met een opbloei van nieuwe inzichten, dan is het geoorloofd te wijzen op het diepe inzicht dat hij, Herman Gorter, reeds meer dan 30 jaar geleden toonde. Te vinden in de bundel „De

Arbeidersraad", in de „Overpeinzing na het lezen van Einsteins theorie".

Gorter is de dertig al gepasseerd als hij zich bij de kort daarvoor opgerichte SDAP — samen met Henriette Roland Holst — aansluit. De daaraan voorafgaande periode, zijn diepe geestelijke crisis, zijn spinozisme is door de literatuur-historici zo veelvuldig geschetst en de triomf voor de jonge SDAP, de grootsten van de Nederlandse cultuur dier dagen in haar rijen te hebben, zo vaak in levensherinneringen gememoreerd, dat ik mij van de plicht ontheven acht, deze feiten te releveren. Het gaat om de interpretatie.

Om zich aan de grote geestelijke crisis te ontworstelen heeft hij — om het in de woorden van Is. Querido te zeggen — „lafenis gezocht bij Spinoza, de sereen-koele". Deze lafenis vond hij — maar niet de bevrijding uit het gevoel van gevangenschap en kluistering, waarvan zijn boven aangehaalde oratie getuigt. Van zijn dichterschap is hij zich bewust :

*... uittredend in 't oneindig licht
der aarde en van 't heelal, stralend van jeugd,—
gevoelde ik de oneindige liefde
voor het heelal, de mensen en mijzelfen,
die drijft de keel des jongen mens tot zingen,
daar 't hart anders van liefde sterven zou :
den drang tot dichten.*

Maar hij vindt rondom zich de „donkre maatschappij, waarin de strijd woedt van de heersers en de arbeiders, en waarin 't niet licht vinden de Schoonheid is".

Dan brengt *Frank van der Goes* hem in kennis met de socialistische idee en de marxistische theorie en het is alsof hij uit een diep donkere duisternis in het helle licht treedt. Ik heb het gevoel dat, bij al wat er in verband met deze overgang naar het socialisme — en het communisme in zijn klassieke en niet modern partij-politieke betekenis — geschreven is, de verlossing, de ont-boeiing, de *bevrijding* die dit voor hem meebracht tot nog toe onvoldoende begrepen en gewaardeerd is.

Nog eens. De boven aangehaalde oratie ligt vóór „Mei". Maar als hij op „Mei" terugziet en de schoonheid er van met de door hemzelf gestelde criteria bepaalt, dan komt hij

tot een soortgelijke waardering als hij voor Horatius stelde. (Dit is geen interpretatie. Ik heb het van hemzelf.) Hij heeft zich in „Mei" — „vergenoegd met wat zich vertoont om hem heen" en omdat „hij het schone niet vond in de mens, zocht hij het in de natuur". Maar dat is iets anders dan hetgeen hij voor het waarlijk grote dichterschap als eis stelde : „de strijd van een samenwerkende en gevoelende menigte" en „de verbeelding van een nieuw en krachtig levensbeginsel en wereldidee".

Daar stuit hij op het socialisme ! En daarin openbaart zich voor hem wat hij zoekt : de strijd voor een nieuw en krachtig levensbeginsel, voor een wereldidee. En welk een wereldidee ! Een wereld van vrije en bevrijde mensen. Van mensen, beantwoordend aan zijn — ik zou bijna willen zeggen — klassieke schoonheidsideaal.

*Van uit een nieuwe wereld treedt
een man mij aan met enge kleet,
schittrend zoals ik nimmer zag,
met 't hoofd zo stralend als de dag.*

*Hij heeft geen enkel sieraad aan
van slaafsheid en geen enklen waan,
maar hij is zuiver als een man
naakt opgegroeid maar wezen kan.*

*Hij heeft den arm in zuivre vuist,
hij heeft het been tot zuivre voet,
en om het trots gelaat, gekuist,
hangt stil en hoog een sterke gloed.*

Hij vindt een broederschap, een gemeenschap van alle mensen, waar ook ter wereld en hoe hun kleur of ras ook moge zijn. Het is alsof het „nieuwe Jeruzalem", waarvoor eens de anabaptisten gestreden hadden en dat als droom bij de doopsgezinden voortleefde, ontdaan van godsdienstige, religieuze voorstellingen voor hem gestalte kreeg.

En meer. In het marxisme vond hij een theorie, die de komst van het socialisme, die de verwerkelijking van deze wereldidee als de uitkomst van de ontwikkeling en van de menselijke geschiedenis tot dan toe als onontkoombaar, als onafwendbaar stelde. En meer nog vond hij, die zich geketend en gekluisterd wist : een klasse van verdrukten, verdoemden, verworpenen, die zich in moeizame strijd, met vele nederlagen, met veel verzaking van eigen doeleinden,

met veel terugval — opricht, haar eenheid vindt, tot bewustzijn van haar kracht komt en de edelste menselijke eigenschappen van kameraadschap, broederschap, solidariteit in de strijd ontplooit en ontwikkelt en zichzelf daarmee tot de overwinning en daarmee de mensheid naar de vrijheid voert. Hij vond:

*De arbeiders, verniet'gers van de macht
Van mens op mens. Stichters der macht van Allen
Samen.*

Het kan nauwelijks anders, in de reus onder de dichters moest zich — onbewust — de *identificatie* met de reus proletariaat voltrekken. Hij voelde met iedere vezel dat de bevrijding van het proletariaat, zelfs reeds de strijd daarvoor zijn bevrijding als dichter zou zijn. Dat daarom de strijd van de arbeiders zijn strijd was. En door de identificatie met de arbeidersklasse werd, als ik het zo zeggen mag, het proletarische bewustzijn in hem geconcentreerd.

Niemand heeft als hij zo het socialisme doorleefd en voor niemand is het zo tot kenmerk van de persoonlijkheid geworden als voor hem. Daarom kon hij zingen:

*Zuiver, in den morelen band zuiver geslagen,
met andre mensen, ken ik nu den strijd.
Het zelfgekozen, zelfbewuste doel
maakt rein. Nimmer heb ik mij zo gevoeld.
Ik had altijd gewanhoopt het te vinden,
dat kalme, reine, zedelijk gevoel.
Maar met den strijd vond ik het, en het is
niets bijzonders, want het is de strijd zelf,
voor de vrijheid der arbeiders.*

Is. Querido en anderen hebben beschreven, welk een geweldige invloed van hem als propagandist van *het socialisme* uitging. Hij miskende het belang van de strijd voor beperkte doeleinden niet, maar hij begreep dat deze voor *het socialisme* alleen dan werkelijk waarde bezit, als daarvoor het socialistische bewustzijn, het proletarische klassenbewustzijn wordt ontwikkeld. Daarom sprak hij tot de arbeiders:

*Hebt de mensheid
lief, en het socialisme dat er in komt.
Geeft u daaraan met heel uw ziel, uw hart:*

*Wilt daarom leven en wilt daarom sterven.
Bedenkt: van u hangt 't af of de wereld wordt
Vrij.*

Iedere handeling, iedere daad, iedere keuze, iedere tactiek beoordeelde hij naar dit *ene* criterium: wat betekent het voor de bevordering van het klassenbewustzijn en daarmee voor de bevordering van het socialisme?

In zijn „Open brief aan pg Lenin” (De Nieuwe Tijd, 1920, blz. 735) zegt hij dan ook: „Maar weet gij, wat ik dan altijd dacht, als ik hem (Troelstra) hoorde en aan mijzelf begon te twijfelen? Ik had een middel dat nooit faalde. Het was een zin uit het partijprogram: Gij moet steeds zo handelen en spreken, dat het klassenbewustzijn der arbeiders er door wordt opgewekt en versterkt”.

Het onwaarachtige hatend, heeft hij zich nooit „arbeideristisch” getoond. Hun lafheid, hun onderworpenheid, hun slaafsheid, hun verzaken van het grote om der wille van het kleine en beperkte voordeel, hij heeft dat menigmaal scherp en duidelijk aangewezen. Maar — ze nimmer gehemeld, ze niet in het gezicht gespuwd zoals een zeker soort arrivisten en conformisten zich gaarne veroorlooft. Want hij kende de oorsprong van hun zwakheid en de invloed van de traditie der slaafsheid. Daarom hebben ze hem ook nooit „teleurgesteld” en heeft hij ze niet geïdealiiseerd. Maar daarom ook is hij ze tot aan zijn stervensuur trouw gebleven. Nooit wierf hij aanhangers voor „de partij” — steeds voor het socialisme. Zodat wie van hem leerde, *het socialisme* leerde.

Frits Kief